

Nyíri J. Kristóf: Európa szélén

A konzervativizmusnak, a konzervatív gondolkodásnak, elméletalkotásnak és gyakorlatnak főként a mi régióinkban rossz a híre. Nem az értékörzés, a fontolva mozdulás, a hagyományokra is tekintő józan mérséklet, a fejlődés szervességét hangsúlyozó, a hebehurgya rögtönzésektől óvó okosság jelentés-tartalmai fonódtak vele egybe, hanem színonímája, ekvivalense lett vaskala-posságnak, sötét maradiságnak, ádáz haladásellenességnak. A konzervativiz-mus minden fajtája és megjelenési formája veszedelmes, a velejéig retrográd, következésképp elvetendő, sőt üldözendő — vésték belénk az utóbbi évtize-dek, a fogalmat szinte kizárólag politikai értelművé csupasztván és zsugorít-ván, az evolúcióval szemben csakis a revolúciót preferálván és abszolutizál-ván (miközben a megmerevedésnek, az aggályos mintakövetésnek, a tradíció-és tekintélytisztelésnek megannyi tünetét és változatát produkálták maguk is...) Egy túlhajtott s magát egyedül üdvözítőnek hírelő progresszív racio-nalizmus bővületében, a mindenáron újra törekedve szellemi és dologi értékek sokaságát pocsekoltuk, s csak mostanában döbrentünk rá igazán: az organikus nem föltétlenül s nem mindenben regresszív, bizonyos hagyományok őrzése nem megbénít, hanem felszabadít, indentitástudatunkat építi és biztosítja, s a régi teóriák és praxisok sem ab ovo helytelenek és hasznavehetetlenek, hi-szen számos elemük (netán egészük) él és termékenyítően hat mindmáig. Úgy tetszik: a neofita fölélynél, türelmetlenségnél és önelégültségnél jobb ta-nácsadó a higgadt mérlegelés és az alázat, a diszkontinuitás büszke hangoz-tatásánál pedig többre visz a kontinuitás beismerése. Csak az küzdhet okkal-joggal és sikerrel a valóban retardáló konzervativizmus ellen, ki a szó jó értelmében konzervatív is tud és mer lenni.

Nem akárminő felelősséget és missziót vállal hát nálunk magára, aki e sokszorosán kompromittált fogalom megtisztítására és — legalább részleges — rehabilitációjára vállalkozik. Az *Európa szélén* c. tanulmányfűzér szerzője, Nyíri J. Kristóf is tisztában van ezzel. Holott munkája filozófiai, s — a hangsúlyok másmilyen elosztásával — azt a kutatást folytatja benne, mit kez-dett volt *A Monarchia szellemi életéről* című kötetével, korántsem véletlenül jegyzi meg: „Ezen vonulat (ti. a liberális eszmékkal keveredő, majd összeol-vadó osztrák—magyar konzervatív gondolkodás: L. H.) történeti föltárása ma nem nélkülöz bizonyos aktualitást” (8). Nem nélkülöz és nem is nélkülözhet, hiszen egy olyan európai övezet eszmevilágában vizsgálódik Nyíri J. Kristóf mindvégig, amely történelmi, gazdasági és társadalmi szituáltságánál fogva év-századok óta táptalaja, kilombosítója s folytonos gyarapítója volt az ó-, majd az újkonzervatív gondolkodásnak. Az foglalkoztatja a szerzőt is, mi szülte s tette oly szívóssá ezt a bölcséleti áramlatot, miféle alakváltozatokat és értékeket produkált, miben és miért volt tagadása a nyugat-európai felvilágoso-dott liberális filozófiának, s minő viszonyba került — a maga nézeteit ala-pozván és körvonalazván — Oroszországgal, a Dosztojevszkij képviselte és megtestesítette szláv messianizmussal. A kötet főszereplője a sokaknál ki-bontódó, eltérő hangsúlyaival is rokon konzervatív antropológia és — a róla

szóló fejezet terjedelme is jelzi ezt — az a Ludwig Wittgenstein, ki ifjan írt *Értekezésével* és a Franz Kafkával, valamint Robert Musillal tételezhető spirituális kapcsolatban lépett elénk *A Monarchia szellemi életéről* c. könyv lapjain. (Nyilván a nagy osztrák bölcselel jelenléte s a szerző felfogásának koherens volta magyarázza, hogy a két tanulmányfűzér bizonyos passzusai s hivatkozásai szó szerint egybeesnek. Vö.: pl. *A Monarchia szellemi életéről*: 201., illetve: *Európa szélén*: 112—113. stb.). Summázva a kötet értékeit, ki mondhatjuk bizvást: kényes s nem akárminő körültekintést igénylő munkáját nagy tapintattal, sok gondolkodói leleménnyel, az imponderabiliákra is fogékonyan, a kiátkozó indulatoktól és gesztusoktól mindenütt tartózkodván s a tőle már megszokott, egyenesen bámulatos szakirodalom- és forrásismerettel végezte el Nyíri J. Kristóf. Az *Európa szélén* egy ígéretes, máris szépen ívelő tudóspálya maradandó dokumentuma és fontos állomása. S az immár két kötetet termő szisztematikus kutatás — az előszó ígéri — folytatódni fog, távlatai és dimenziói egyaránt kirajzolódtak.

A nyitó fejezet előbb a könyv koncepciójáról tudósít világos szóval („... a konzervativizmus itt elsősorban nem mint politika... foglalkoztat bennünket, hanem mint általános emberfölfogás, mint filozófia, mint filozófiai antropológia, s jelesül mint ismeretelmélet”: 12.), majd a felvilágosult-liberális eszmekörtől, nézetrendszerétől határolja el tárgyát markáns és pregnáns vonásokkal (12—13.), hogy legérdemibb részében az osztrák (és a vele szoros kapcsolatban álló magyar) konzervatív emberkép kiformalóinak gyors mustráját adja, vizsgálván az elméletalkotók öt generációját, Klemens Maria Hofbauer-tól Metternich-en és Széchenyi István-on át, egészen Friedrich von Hayek-ig. Nagy anyagot markol és zsúfol egybe e sietős szemle. A gondolkodók portréját, eszmeviláguk összegezését többnyire találónak érezzük, az egymásból is merítő elképzelések érintkezési pontjai nemkülönbön világosak, mégis átrebben az olvasón egy sejtelemnyi kétség: vajon lehet-e ily kicsiny terjedelemben abszolút autentikusan, szimplifikálás nélkül nyilatkozni ennyiféle s egymástól lényeges dolgokban különböző alkotóról és bölcselelőrl? Ha a szentté avatott szerzetes, Hofbauer, a politikus Metternich és Széchenyi, „a legnagyobb magyar” egyaránt konzervatív, nem válik-e túl képlékennyé, parttalanná, már-már meghatározhatatlanná maga a fogalom, nem mosódnak-e egybe megengedhetetlenül nagyon is eltérő töltésű és célzatú gondolatrendszerek és ideológiák? Mi a kritériuma, hol a határa a konzervativizmusnak, minek alapján választhatók el egymástól a hagyományörzés különféle tendenciái? Úgy találnók: túl sommás pl. Széchenyi konzervatívva minősítése, liberalizmusának kategorikus elvitatása. Ámde ne legyünk rigorózusak. Madártávlatból sohasem a különbségek, az árnyalatok, hanem mindig a hasonlóságok, sőt, az azonosságok dominálnak, s e könyvnek — már csak a folytatás érdekében is — szüksége volt valaminő (ha mégoly futó vonásokkal fölvázolt) történeti alapvetésre. Irodalmárként örömmel találtuk föl e fejezetben Franz Grillparzer nevét s „antropológiai konzervativizmusának” tömör jellemzését (22—24.), s bevalljuk: nem gondoltuk volna eddig, hogy Arany János egyik, 1867-es keltezésű *Mondacska, a Demokrata-nóta* („Deák Ferenc! megélünk mi / Kend nélkül; / Kívánjuk a szabadságot / Rend nélkül”) tudva-tudatlanul Metternich itt idézett tézisének („A »szabadság« szó számomra nem *kiinduló*, hanem tényleges *végpont* értékével bír. A kiindulópontot a »rend« szó jelöli. A »szabadság« fogalma csak a »rend« fogalmán nyugodhat” etc.: 19.) tagadása. Ez a lehető s aligha véletlen összefüggés csupán a citált mondatok olvas-

tán világosodott meg számunkra. S ha már Grillparzert említettük: a könyv egy későbbi részlete (113—116.) szintúgy roppant tanulságos képet vázol elénk az újkonzervativizmus előfutárának tekintett osztrák írónagyság és az újkonzervatív elméletet kiteljesítő Ludwig Wittgenstein szellemi kapcsolatáról.

Christian von Ehrenfels és T. G. Masaryk — orosz, illetve cseh messianizmustól korántsem mentes — történetfilozófiáját taglalja és szembesíti a második fejezet a keleti megváltástan helyett nyugat-európai eszméket és módszereket honosítani akaró, liberális gazdaságpolitikát képviselő idősebb Wittgenstein működését értékeli és értelmezi a harmadik. Rendkívül gazdag forrásanyag, aggályosan alapos vizsgálódáson nyugszik, konzekvenciáinak többségében is meggyőző mindkettő, ámde feltűnik: egyikben is, másikban is túlteng, túlburjánzik a gazdagság- és társadalomtörténeti előzményeket okadató bemutatása. Ki kell mondanunk: három vonatkozásban is balszerencsésnek, olykor kifejezetten károsnak ítélnék ezt a megoldást. Majd ezer esztendő gazdagság- és társadalomhistóriájának ily mértékű bevonása és szerepeltetése semmiképp sem szerves és szükségszerű. Ha kapcsolódik is a fejezetek lényegéhez, idegen test benyomását kelti, óhatatlanul elnehezíti a gondolatmenetet, fölöslegként ballasztként funkcionál. Jelenléte miatt megsérülnek, sőt felborulnak a kívánatos arányok is. A háttér válik — megengedhetetlenül — előtérre, inkább elvonja a figyelmet a „főhősökről” (kivált Ehrenfelsről és Karl Wittgensteinről), mintsem reájuk irányítaná. Akikért íródtak e fejezetek — Masarykra jóval kevésbé áll ez — kiszorulnak a centrumból, már-már peremfigurává degradálódnak, működésük, ideológiájuk szinte csak mellékesen és illusztrációként, sietősen minősítő, kurta fejtegetésekben kerül szóba. S végezetül: noha eszmetörténetet vizsgál Nyíri J. Kristóf, a keltetésénél sokkalta nagyobb súlyt és befolyást tulajdonít ekként a gazdasághistóriai faktoroknak. Egyoldalúnak, némelykor már fatálisnak tetszik ez a determináció, az ökonómiai alapok és körülmények mechanikus reflexének tünteti föl az ideológiát, nincs kellőképp tekintettel a gondolatrendszerek — viszonylagos — önmozgására. Számunkra elfogadhatatlan az a törekvés — s a példák számát gyarapíthatnók —, hogy Ehrenfels történetfilozófiáját szülőföldjének határhelyzetéből s e régió ezredéves múltjából származtassuk (36 —). A szellem és produkciója légüres térbe csakugyan nem képzelhető és helyezhető, valóban nem függetlenedhet a historiólag kialakult situáció hatalmától, ámde ez utóbbi mindenkor sokszoros áttétellel, mediátorokon át érvényesíti a maga befolyását. S épp a közvetítők mosódnak, illetve súlytalanodnak el Nyíri J. Kristóf interpretációjában, ennek okán pedig veszni látszik bármely (konzervatív avagy liberális) gondolatokról relatív önelvűsége, önállósága. Ám ha nyersnek, direktnek tetszik is ideológia, valamint gazdasági-társadalmi közeg és örökség megfeleltetése, ne tagadjuk: számos találó észrevételt, vitathatatlan konklúziót tartogat e két fejezet Ehrenfels, Masaryk és Karl Wittgenstein teóriáiról, illetve praxisáról.

Nem jellemzi a fentebb kárhozottatott megoldás a könyv negyedik, pusztán a terjedelmével is kiemelkedő, különleges figyelmet keltő szegmentumát. Ez a rész a gyűjtemény szíve, s benne Ludwig Wittgenstein emberi és bölcselői útját követi és értelmezi Nyíri J. Kristóf, az *Értekezés* utáni időktől egészen az utolsó följegyzésekig. Ildomtalan és önhitt gesztus volna fesztelenül áthágnunk illetékességünk határait, érdemi filozófiai készütség híján nyilatkozva arról: miben hozott újat (és mennyit) ez a fejezet sajátosan eszmetörténeti szempontból. E nóvumok megmérése szakkritikára tartozik. A magunk

részéről mindenestre úgy ítélnék: az okfejtés, az érvelés higgadt és árnyaltos, a példaanyag, a bizonyító apparátus körültekintő és meggyőző. A vonatkozó, hallatlanul gazdag irodalom ezúttal nem kolonc, nem telepszik rá fölösen a gondolatmenetre; a szerző üdvös és kellő mértéktarással mozgósítja és citálja forrásait. Segélyükkel ad pl. pontos, releváns leírást a konzervatív gondolkodás általános jellemzőiről (108—110.), avagy jelenti ki teljes joggal: (Wittgenstein) „Az újkonzervatív álláspontot mintegy megmentette az elméleti katasztrófától olyan időben, amikor az, Németországban, a politikai katasztrófától már nem menekülhetett meg” (118.). Eltekintünk a további hivatkozásoktól, csak azért is, mert másutt búvik meg e fejezet lényege. Nyíri J. Kristóf legfőbb szándéka az, hogy Wittgenstein nyelvfilozófiájában érje tetten az antropológiai konzervativizmust. E célnak rendel alá mindent, s elmélyült vizsgálódásai nyomán bizonyossággá is szilárdul a hipotézis. Kitűnően megválasztott példákat, érzékeny elemzéseket, levezetéseket követően magvas, számunkra eklatáns részletek rögzítik a tanulságot (a szerzői a kiemelések!): Wittgenstein gondolkodása... nemcsak általános módszerében konzervatív, de tartalmazza egyfajta *konzervatív antropológia* elemeit is. A késői írások — és már a 30-as évek elején készült följegyzések is — olyan emberképet implicálnak, amely a liberális, klasszikus-polgári emberképpel éles ellentétben áll. A belsőleg-szellemileg autonóm, racionális individuum fogalma, azon szubjektum fogalma, mely az ész fényénél önnön képzeleti világában szuverén módon ítél és következtet, s amelynek a nyelvre pusztán mint a közlés eszközére van szüksége — abszurdnak bizonyul ama fölismerések alapján, melyek szerint: a szó jelentése nem valami elképzelt kép, hanem a használat; a vázolás, gondolkodás, megértés stb. nem privát szellemi folyamatok; a matematikai belátás csak a gyakorlatban keletkezett ragadja meg; minden cselekvés, végső soron, magára hagyatkozva játszódik le, nem pedig minták valamiféle értelmezése nyomán” (111—112.) — majd később: a „...társadalom életét — sugallja Wittgenstein, az osztrák konzervatív antropológia évszázados hagyományát képviselve és kiteljesítve — éppen a... kikényszerített egyformaságok rendezik; ezek az egyformaságok határozzák meg a társadalom *határait* — azaz építik föl egyáltalán a társadalmat” (165.).

Elegendő tér híján bajosan érzékeltethetnők itt e fejezet izgalmasságát és komplexitását. Akad benne roppant érdekes (és meggyőző!) freudi — nyelvfilozófiai álomfejtés (132—133.), magyarázat Wittgenstein Dosztojevszkij iránti vonzalmáról (95., 118—120.), markáns fejtegetések szembesítik az osztrák gondolkodót Oswald Spenglerrel és Paul Ernsttel (120—124.) — még fölsorolni sem lehet minden összetevőt, nemhogy érdemlegesen méltatni vagy reflektálni. Tény: ez a rész kiemelkedik a többi közül, szuverenitását, immanens értékeit aligha vitathatnók.

Ehhez vetve lényegesen kisebb igényű az utolsó fejezet, gondolati hozadékra jóval ösztövérebb, s ráadásként az előzményekhez is csak lazán csatlakozik. Ama küzdelmet széljegyzeteli itt Nyíri J. Kristóf, amelyet Lukács György vívott önmagával 1914—1915 folyamán a Dosztojevszkij-monográfiáért; e könyvnek egy részlete készült el csupán: *A regény elmélete*. Történetfilozófia és lélekmetafizika belső vitáját, egy „grandiózus kísérlet” „grandiózus kudarcának” okait tárja elénk az okfejtés, fölillantván e polémia későbbi megoldásának perspektíváját nemkülönben (189.). Több finom megfigyelés, éles elméjű kommentár is ékíti ezt a fejezetet, ámde anyagának nagyobbik része immár közismert, citátumait is túl bő kézzel méri, s egy új koncepció

körvonalai sem rajzolódnak ki a kívánatos plaszticitással. S úgy tartjuk: nem csupán a német fejlődés megkésett volta magyarázza a germán gondolkodók Dosztojevszkij-kultuszát (170.), hanem legalább ennyire az évszázadok kimunkálta (aligha csak gazdasági-társadalmi gyökerű) metafizikai érzékenység is.

Kitetszhet az eddigiekből: mindvégig érdekfeszítő, bár nem egyenletes színvonalú tanulmánykötet az *Európa szélén*, értékek (nemegyszer vitatható értékek), rokonszenves kutatói erőfeszítések foglalata. Nem csökkenti a szerző és műve iránt érzett nagybecsülésünket, ha a cím jelezte s a könyvben konzekvensen jelen levő felfogással a leghatározottabban polémiába szállunk. Egy oly koncepció bontakozott ki előttünk, amelynek érvényességét — hivatkozva a legújabb szakirodalomra is — föltétlenül elvitatnók. Aggályok ébredtek bennünk mindjárt a cím olvastán. Mit takar, mit jelent ez a minősítés: *Európa szélén*? Inkább frappáns, mintsem pontos e megnevezés. Tudjuk: csakugyan peremvidék volt a Monarchia, ámde korántsem mindegy, hogy Nyugat-, Közép- vagy Kelet-Európa perifériájának tekintjük-e. Ha itt vonjuk meg *Európa* határát, nem is járunk oly messze Metternich valahai, dölyfös nézetétől, amely a bécsi Rennwegen túl már Ázsiát vélte föltalálhatni. Bizonyos, hogy ezt a rossz emlékü felfogást nem vallja a magáénak Nyíri J. Kristóf. Ha viszont a cím használta megnevezés Nyugat-Európára vonatkoznék, saját, a kötetben érvényesített koncepciójával kerül ellentmondásba a szerző. Csatlakozván ugyanis egy régebbi — szerintünk mostanra már meghaladott — elképzeléshez, Nyíri J. Kristóf az Elbától keletre elhelyezkedő s Oroszországot is magába karoló régiót *teljes egészében* Kelet-Európaként tartja számon. E hatalmas területnek pedig nem a Monarchia feküdt a *szélén*... Kötözködésnek, a szavakkal űzött játéknak tetszhetnék mindez, holott csak egy nagy igényű tudományos munkától joggal elvárható pontos fogalomhasználatot hiányolja.

Ám ha megbékélnénk is a címmel (kiadóink — nem föltétlenül helyesen — a hangzatosságot preferálják), semmiképp sem oszthatjuk a tanulmányokban kifejlő Európa-koncepciót. Nyíri J. Kristóf — híven a második és a harmadik fejezetben érvényesített gazdaságtörténeti nézőponthoz és okfejtéshez — csupán két régióval, Nyugat- és Kelet-Európával számol, a mostanában mind többet emlegetett *közbülső* övezetről nem vesz tudomást, sőt, a jegyzetekben (200—201.) tételesen is elhatárolja magát Szűcs Jenő Közép-Kelet-Európa-fogalmától. Őszintén fájjaljuk, hogy így történt, hiszen az árnyalatokra különben oly fogékony szerző ezzel önmagát korlátozza és szegényíti, illetve konklúzióit teszi vitathatóvá. Eltekintve attól a bizonytalankodástól, hogy Nyugat és Kelet határát némelykor (pl. 11., 70.) Ausztria, valamint Cseh- és Magyarország között, másszor meg (pl. 170.) Németországban jelöli ki, nevezvén azt a területet is Kelet-Európának, másban találnók e felfogás legfőbb fogyatkozását. Nyíri J. Kristóf — szerintünk egyoldalúan és mereven — *gazdasági-társadalmi* megfontolásokból bontja csak két régióra a *szellemi* szférákban azért más törvények szerint is (és némileg másként) osztódó Európát. Noha ő maga mondja, hogy a liberalizmussal elegyülő konzervatív elmélet „történeti lehetőségei”-nek szempontjából „Ausztria leginkább *Angliával* állátható párhuzamba” (12. a kiemelés az övé!), továbbá Wittgenstein is épp Angliában dolgozta ki híres, újkonzervatív nyelvfilozófiáját és antropológiáját, nem vonja le a kínálkozó következtetést: létezett (és létezik) egy, az Elbát és a gazdasági-társadalmi alapokat nem mindenben respektáló, virtuális-spirituális Európa is, amelyben a szellem sajátos összefüggéseket, átme-

neteket, interferenciákat, kettőnél feltétlenül több övezetet produkált. A művészek évszázadok óta tisztában voltak ezzel. A lehetséges példák, bizonyítékok sokaságából csupán a kortárs cseh irodalom kiválóságát, a felénk is — méltán! — mind népszerűbb Bohumil Hrabal idézzük. Egyik regényének hőisével mondatja: „...Kelet-Európa nem a Poriči-kapunál kezdődik, hanem odébb, ahol a régi, monarchiabeli empire állomásoknak vége szakad, valahol Galiciában, ahová még eljutott a görög tűmpanon...” (In: *Gyöngéd barbárok*. Bp., 1985. 25.). Nem hinnők, hogy pusztán egy elfogult, a Keletet mindenáron elhárítani akaró önszemlélet húzódnék meg e kijelentés mögött. Ám ha egy szépíró vallomása — érthetően — nem lehet is perdöntő a tudós számára, a szakirodalom tán meggyőzheti (vagy legalább elgondolkodtathatja). Magunk már régebben csatlakoztunk ama felfogáshoz, amely Nyugat és Kelet között Közép-Európa létével is számol, s a sajátunknak érezzük Fried István érvelését: „Régiókat Kelet-Közép-Európának nevezzük, tehát Közép-Európa keleti felének, nem pedig Kelet-Európa középső részének. Félreértések elkerülése végett: közép-európai jellegű ez a régió, nem kelet-európai, jóllehet »átmeneti zónáiban« közel került a kelet-európai típusú fejlődéshez. Több ok erősíti zónánk közép-európai jellegét. Legsűrűbb érintkezései, küzdelmői, földrajzi határai a fő okok, de az érintkezések közül a történeti vonatkozásokat (a kulturálisak mellett) is nyomatékosan kell hangsúlyoznunk...’ etc., illetve másutt: „Kelet-Közép-Európának neveztük ezt a régiót, érzékeltetve, hogy a közép-európai zóna keleti oldalán terül el, de elválasztva a bizánci alapozású kultúrától (és nagyrészt hatástól is!)...”, még később: „Kelet-Közép-Európa nem merev és nem zárt történeti, művelődéstörténeti és — felfogásunk szerint — irodalomtörténeti kategória, hanem olyan, többszörös változáson átment régió, amely az irodalmi és művelődési »aranykorokban« látványosan, máskor kevésbé látványosan reprezentált egy bizonyos kulturális, irodalmi helyzetet vagy állapotot, létrejönni segített egy bizonyos költői-írói-tudósi magatartást, s ezzel meghatározta bizonyos típusú irodalmak együttes elhelyezkedését a nagy európai, európai nyelvű kultúrák között. A régió határait tágitotta a goethei értelemben vett világirodalom-gondolat jelentkezése...” stb. (In: *Kelet- és Közép-Európa között*. Bp., 1986. 67—68., 85—86.). Hosszan citáltunk, s nem véletlenül. Valljuk: emez okfejtések az eszmetörténet vonatkozásában is érvényesek, s ha valamely térségnek a szélén feküdt a Monarchia, csakis *Közép-Európa* lehetett az.

Egy tudományos munkának kiváltképp nagy szüksége van a nyomda segédelmére, körültekintő, lelkiismeretes közreműködésére. Örömmel regisztráltuk, hogy az átlagosnál jóval kevesebb értelemzavaró sajtóhiba „tarkította” a szöveget, s az apró vétségeket könnyen korrigálhatja az olvasó. Feltűnt a *Massis-Messis* „névváltozat” a 168. oldalon (az előbbi a helyes), s nem kétséges, hogy Husserl a „tisza én” fogalma helyett a „tisza ész”-szel barátkozott meg nehezen Németországban (192.). E kettő volt a „legsúlyosabb” hiba...

Ha előfeltétele volna a méltánylásnak a maradéktalan helyeslés, a teljes polémiahiány, hihetné bárki gyanútlanul: nincs túl hízelgő véleményünk Nyíri J. Kristóf kötetéről. Aki viszont ismeri a szakma játékszabályait, tudván tudja: a vita, az ellenvélemény mindenkor a tisztelet, a nagybecsülés jele és velejárója. Polemizálni ugyan silány, értéktelen művekkel is lehet, épp csak — noha olcsó és gyors a győzelem — nem érdemes. (*Kossuth*.)

LŐRINCZY HUBA